

## **ВІРАЖІ СОВІСТІ ТА ВІЙНИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ У ВІЗІЇ ІВАНА ФРАНКА**

У найважчі хвилини життя людство звертається до моральних інтенцій, згадує про існування морально-етичних категорій, щоб відродити у собі людяність через «голос совісті», щоб пояснити те, що відбувається, як ці події сталися, які наслідки матимуть для них самих. На початку ХХІ століття світ сколихнув теракт, який зруйнував не лише вежі-близнюки в Нью-Йорку, але й близько трьох тисяч людських життів. Здавалось би, в мирний час таке не можливо. Але сталося. Тоді у засобах масової інформації, головню по телебаченню та радіо, голосно та часто згадували про мораль, оскільки з морального боку найвищою цінністю є людське життя. Мораль як одна із форм суспільної свідомості торкається усіх сфер життя людини. Але надзвичайно гостро виявляється у часи скрути, на яку наразилося людство, наприклад під час COVID-19, коли мирне життя перетворилося на жах боротьби з вірусом та тотальну ізоляцію людей у межах домівок, міст, сіл, цілих країн. Водночас ніщо не може зрівнятися із жахами загарбницької війни ерефії проти України, яка триває віками у соціальному, культурному, національному сенсах, але активна гаряча фаза у ХХІ столітті, розпочата у 2014 році та продовжена у зв'язку з повномасштабним вторгненням у 2022 – це війна, якої не знала Європа та світ загалом впродовж останніх мирних десятиліть після II Світової війни. Війна – це «організована збройна боротьба між державами (групами держав), націями (національно-визвольна або колоніальна) або класами (громадянська), притаманна антагоністичному класовому суспільству» [2, с. 84]. У нашому випадку тепер маємо національно-визвольну боротьбу за свою державність і свободу проти збройної агресії московії. Зброєю на сьогодні є не лише антигуманні засоби – ракети масового ураження різних типів, але й використання інформаційних впливів та ін. Руйнуються і стираються вщент цілі мирні міста і села в Україні, але найжахливіше і найтрагічніше, що гинуть мирні українці – дорослі та діти, гинуть молоді, здорові та сильні воїни, які позбавлені майбутнього у такий жорстокий та несправедливий спосіб. Не забуваємо про різні війни, які були в новітній історії, а саме наприкінці ХХ – початку ХХІ століття (у Придністров'ї, в Чечні, в Югославії, в Іраку, у Грузії) та тривають тепер у світі, про країни, як, наприклад, Ізраїль, які живуть в умовах війни та щохвилини зустрічаються з очима смерті. Відомо, що, на

жаль, історія людства – це історія воєн. Йдеться про різні війни: загарбницькі, оборонні, національно-визвольні. Тепер особливо загрозливою постає гібридна війна, яка набуває світових масштабів. Стосовно нинішньої війни в Україні, то, крім названих характеристик, маємо явний геноцид спрямований на винищення українського народу. Адже геноцид – це «вбивство роду, племені, знищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними чи релігійними ознаками,... створення таких життєвих умов, або застосування таких заходів, що розраховані на винищення цих груп. Геноцид спирається на ідеї расизму, шовінізму, націоналізму, які органічно зв'язані з імперіалізмом, фашизмом, апартеїдом» [2, с.100 – 101]. У словнику наголошується, що «геноцид вважається найтяжчим злочином проти людства та демократії» [2, с. 101]. Важко не погодитися з таким теоретичним обґрунтуванням геноциду, але в сучасних умовах знищення, катування-тортури мирних жінок, чоловіків, людей похилого віку, а особливо дітей – це явний геноцид. Злочином проти людяності, зрештою аморальністю є вилучення дітей від батьків та вивезення їх і дітей-сиріт за територію України у ерефію.

Ідея людяності, моралі та моральності постає основою демократичного суспільства. Україна рухається до демократичної побудови свого суспільства, але це вдається важко через зовнішні втручання та через внутрішні проблеми, зокрема, корупцію, а також через аморалізм, кризу духовності тощо.

Для представників красного письменства Галичини кінця XIX – початку XX століття суспільні питання були на чільному місці у їхній художній творчості та публіцистиці. Суспільне життя неодмінно пов'язане з питаннями буття людини у суспільстві, що вплетені у морально-етичну основу, до існують такі поняття моральної свідомості, як добро та зло, моральної самосвідомості – честь, гідність, обов'язок, відповідальність, справедливість, несправедливість, сором, совість, щастя, смерть тощо. Морально-етичні категорії на рівні емпірично-екзистенційного сприйняття війни і всього, що з нею пов'язане, підіймаються на вельми загострений рівень емпатії, а далі на раціонально-логічний щабель. Про складнощі синтезу відчуттів-почуттів та розуму говорити не доводиться. Людський розум взагалі відмовляється сприймати-аналізувати воєнні події як щось можливе, а тим більше – реальне, справжнє, дійсне, оскільки повірити в такі реалії звичайній людині важко. Іван Франко (1856 – 1916) в останні роки життя зустрівся з обличчям Першої Світової війни (1914 – 1919 рр.) та з російською окупацією. У Східній Галичині точилися криваві бої, а Львів був окупований російськими військами. Війна теж стала однією із гострих тем творчості І. Франка.

Богдан Тихолоз зауважує, що «перша світова війна закономірно стала однією з центральних тем Франкової творчості 1914–1916 рр., як

поетичної, так і публіцистичної. Можна ствердити, що у фокусі цієї теми відбувалася така характерна для натури письменника інтерференція та дифузія художнього та публіцистичного дискурсів: публіцистика за рівнем образності та емоційної наснаги піднімалася до рівня високої поезії, натомість поезія часто-густо поставала як злободенна публіцистика» [3].

Євген Нахлік, досліджуючи літературну творчість Івана Франка та авторський коментар до повісті «Для домашнього огнища», слушно відзначав, що «головне – видобути іскру людяності з людських сердець. І виявляють цю іскру у Франкових творах скривджені долею, ті, хто, здавалося б, мав би запасти у гнів, зненависть, помсту, – але ж ні, вони спромагаються на людяність і прощення» [1, с.527]. Зауважимо, що іноді від безсилля герої Франкових творів вдаються до хитрощів, щоб вижити, врятуватися чи врятувати свою громаду, свій народ.

Писати про війну І. Франко почав не лише з актуальними прижиттєвими подіями, але й до них. Так, у повісті «Захар Беркут» автор у жанрі історичного епосу звертається до подій навали монголів-загарбників на Русь у XIII столітті [6]. Повість має підназву «Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII столітті». І. Франко акцентує увагу не лише на окремих головних персонажах повісті, а на громадське життя карпатців, на ідею єднання громади карпатських тухольців проти ворога. Саме у спільній боротьбі на захист рідної землі стали у пригоді знання природних особливостей місцевості та любов до рідного краю. Тому й змогли гуртом перемогти ворога. Це вдалося не відразу, оскільки тухольці зубожіли та стали боязкими, а ще не розуміли, що в єдності сила народу. Довелося протистояти і внутрішньому ворогові – боярину Тугарину Вовкові, який хотів обібрати громаду тухольців та загарбати до своїх рук владу, але згодом став зрадником, бо перейшов на бік монголів. Врешті стало йому совісті врятувати Максима (сина Захара Беркута) від смерті. А тухольці виявили безжальність до ворогів та, за наказом Захара Беркута, перекрили річку скелею і потопити багатотисячне монгольське військо разом з боярином Тугарином Вовком. Безжальність у цьому випадку постає моральною чеснотою, оскільки проти ворога для оборони можна застосовувати різні методи. А щодо совісливого вчинку боярина, то й у безсовісної людини у кризовій ситуації може «заговорити» і проявитися совість.

Відстоювання прав громади перед боярином та виборювання права на вільне від монголів життя, щоб не піддатися завойовникам, – усе це сприяло волевиявленню, народовладдю, єднанню громади. Але чи привело до щасливого суспільного устрою? Захар Беркут як старійшина громади карпатських тухольців, коли помирав, виголосив пророцтво, що згодом буде втрачено громадську єдність, яка допомогла їм здобути перемогу, і настануть лихі часи для народу. Але згодом єдність у громаді

відродиться, та настане щаслива пора для відновлення суспільного життя. Повість написана у формі легенди про історію боротьби проти монголів за часів Захара Беркута. Ця легенда постає водночас як жива частина нашого історичного минулого. Вкінці твору І. Франко ставить риторичне питання, чи настали вже ці щасливі часи? Таке ж питання можемо поставити сьогодні. Але з формулюванням-надією-сподіванням: чи настане така пора в Україні після перемоги над сучасним московитським ворогом?

Проблема війни пов'язана з моральними аспектами совісті та безсовісності, гріха, зради, життя і смерті, горя і щастя, абсурдності життя та сенсу життя.

Звернемо увагу на цикл казок Івана Франка, які були адресовані дітям, «Коли ще звірі говорили», написані у 1896 – 1898 роках. Особливо варто згадати казки «Війна між Псом і Вовком» [4] та «Ворони і сови»[5]. Це як війна між добром і злом, але подана у художніх творах в алегоричній формі. У казці про Пса та Вовка розповідається, що вони спочатку були приятелями та домовилися про ненапад. Але згодом у Вовка прокинувся тваринний інстинкт до викрадення домашніх поросят, щоб поживитися, тому він порушив обіцянку, дану другові, казав, що все зробить тихо у хліві. А Пес Гривко виконував свій обов'язок охороняти дім та худобину, тому вдався до хитрощів та повідомив Свиню про нічний «візит» Вовка. Не вийшло Вовкові тихо прокрастися до хліва, бо Свиня здійняла галас. Вовк зрозумів хитрий план Пса, тому не навідувався якийсь час до обійстя. А при зустрічі назвав Пса – Юда та Скаріоте, тобто обізвав зрадником та пригрозив помстою та викликав битися зі своїм лицарством. До «війська» Вовк запросив Ведмедя Бурмила, Кабана та Лиса Микиту. А Пса Гривка підтримали Мурко, Гусак і Качур, яких порекомендував узяти Кіт-хитрун. Так і розгромили лицарі Гривка потужне лицарство Вовка, ще й переляку навели на грізних диких звірів на все їхнє життя. То й Вовку змушений був втекти. Мораль казки полягає в тому, що слабше військо виявилось набагато спритнішим та сильнішим, тому й здобуло перемогу.

Згадаємо відому сентенцію Сенеки, у якій йдеться про те, що у боротьбі за існування тварини використовують зуби та кігті, тобто є, здавалось би сильнішими, ніж людина, але люди мають два здобутки – розум і суспільство, що дають підстави бути найсильнішими у світі. А розум мав би опиратися на моральний стрижень в людині, як доводив Сократ. Тому й розум мав би сприяти формуванню морального справедливого суспільства на демократичних засадах, тобто з узгодженням різних думок в умовах віче-ради. Меж досконалого суспільного устрою немає, але прагнення до вдосконалення не повинно зникати. Духовність, мистецтво, наука мали би сприяти прогресивному поступу суспільства.

У казці про ворон та сов йдеться про довготривалу війну між ними. Увесь ліс був воронячим царством, а в печері жили сови. Вдень царювали ворони, а вночі сови нападали на гнізда ворон та забивали кожна по одній вороні та їли їх. Воронячий цар пропонував залишити рідний ліс та знайти собі інше місце для життя, щоб позбутися надокучливих т небезпечних сов. Але старий Каркайло придумав прикинутися кволим зрадником та обхитрити сов. Цар сов Пулоокій повірив старому Воронові та прихистив його, ще й полікував. Недовірливо ставився міністр сов Пугукало. Каркайло пішов на хитрощі та порадив Пулоокому загородити листям, гілляччям вхід до печери, щоб захиститися від ворон. В результаті кожна з ворон докинули ще по сухій ломачці, а Каркайло запалив, взятою з вогнища вівчарів, головенькою купу, якою закладений був вхід до сов'ячого замку-печери. Так ворони перемогли в одвічній боротьбі із агресивними хижаками совами. У казці автор наводить кілька легенд, які мають притчевий характер та скеровують на розуміння моральних чеснот, а також на реалії протистоянь та воєн між різними тваринними царствами.

І. Франко правдиво зауважував, що «всякі проізводи людського духу аж тоді проявлять свою властиву стійкість, коли смотримо на них з увзглядненням общества, з-посеред котрого вони вийшли, з увзглядненням того загального настрою і пруду умів суспільності, котрого впливом були» [7, с.26]. На глибоке Франкове переконання художній твір, звідси і художня література загалом, літературна критика та наука мають мати тісний зв'язок із суспільними проблемами, особливо морального характеру, які він виокремлює як найважливіші, які виявляють людські настрої, розуміння та проектують майбутнє.

## Література

1. Нахлік Є. Людинолюбство і суспільство: артикуляція проблеми у Франковій творчості // Нахлік Є. Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література. К. : Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2019. С.509 – 558.
2. Соціальна філософія. Короткий Енциклопедичний Словник / Загальна редакція і укладання: В.П.Андрущенко, М.І.Голач. Київ – Харків : ВМП «Рубікон», 1997. 400 с.
3. Тихолоз Б. Війна як катастрофа й катарсис: візія Івана Франка <https://frankolive.wordpress.com/2016/09/19/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D1%8F%D0%BA-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B0-%D0%B9-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%81-%D0%B2%D1%96%D0%B7%D1%96%D1%8F-%D1%96/>
4. Франко І. Війна між Псом і Вовком // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Коли ще звірі говорили. *Казки для дітей*. Т.20.

Повісті та оповідання (1896 – 1900). К. : Наукова думка, 1979. С.117 – 122.

5. Франко І. Ворони і сови // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Коли ще звірі говорили. *Казки для дітей*. Т.20. Повісті та оповідання (1896 – 1900). К. : Наукова думка, 1979. С.128 – 151.
6. Франко І. Захар Беркут. Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII столітті // Франко І. Зібрання творів у 50 т.: Т. 16, Повісті та оповідання (1882—1887). Київ: Наукова думка, 1978. 511 с.
7. Франко І. Літературні письма // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.26. К. : Наукова думка, 1980. С.26 – 47.
8. Франко І. Поезія і її становисько в наших временах. Студіум естетичне // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.26. К. : Наукова думка, 1980. С.393–399.